

EMILIAN COLCERU

MEMORATOR DE ISTORIE

pentru pregătirea
examenului de bacalaureat

Ediția a V-a

Editura Paralela 45

Cuprins

I. Romanitatea românilor în viziunea istoricilor.....	5
II. Secolul XX între democrație și totalitarism. Ideologii și practici politice în România și în Europa	11
III. Constituțiile din România.....	26
IV. Autonomii locale și instituții centrale în spațiul românesc (secolele IX–XVIII).....	34
V. Statul român modern – de la proiect politic la realizarea României Mari	43
VI. România postbelică. Stalinism, național-comunism și disidență anticomunistă. Construcția democrației postdecembriste	53
VII. Spațiul românesc între diplomație și conflict în Evul Mediu și la începutul modernității.....	64
VIII. România și concertul european: de la „criza orientală” la marile alianțe ale secolului XX.....	73
IX. România în perioada Războiului Rece	82

I. ROMANITATEA ROMÂNILOR ÎN VIZIUNEA ISTORICILOR

Ce este romanitatea românilor?

Romanitatea românilor presupune descendența românilor din romani. Pe lângă această idee centrală, conceptul de romanitate a românilor trimite la cel puțin patru idei conexe:

1. continuitatea unei populații romanizate pe teritoriul fostei provincii Dacia;
2. unitatea tuturor teritoriilor locuite de români;
3. esența latină a limbii române;
4. tradiții și obiceiuri moștenite de la romani.

Problema romanității românilor este, așadar, una extinsă. Orice lucrare care abordează una dintre temele de mai sus se încadrează în problematica romanității românilor. Se poate întâmpla, de exemplu, ca autorii să nu conteste latinitatea limbii, ci continuitatea daco-romanilor pe teritoriul Daciei. Această dispută privește tot problema romanității românilor.

Cum a apărut poporul român?

În procesul său de formare (*etnogeneză*, din limba greacă = naștere a poporului), poporul român a beneficiat, la fel ca oricare alt popor romanic din Europa, de contribuțiile elementului autohton (traco-geto-dac) existent înainte de cucerirea romană, a elementului roman implementat mai ales în timpul stăpânirii Daciei de către romani și a elementului migrator (în special slav), venit în Dacia după secolul al III-lea.

Procesul de *romanizare* (preluarea de către autohtoni a civilizației romane) a avut loc în trei etape:

1. Prima este una inițială, înainte de cucerirea romană, prin schimburile culturale și comerciale dintre geto-daci și romani.

2. Etapa decisivă a avut loc în timpul stăpânirii romane în Dacia (106–271), atunci când romanizarea a avut un caracter susținut, bazat pe mai mulți factori: administrația (folosirea limbii latine), armata (care a staționat pe teritoriul provinciei), coloniștii (aduși din tot imperiul; mulți dintre veterani – soldați romani în retragere – au preferat să se stabilească în Dacia).

3. După retragerea aureliană (anul 271) armata și administrația au părăsit provincia, însă au rămas locuitorii deja stabiliți acolo: este ultima etapă a romanizării, în care aceasta se extinde și în teritoriile locuite de dacii liberi, care nu au făcut parte din Imperiul Roman.

Așezarea slavilor în Peninsula Balcanică s-a realizat după desăvârșirea procesului de romanizare. Slavii au contribuit și ei la formarea poporului român prin organizarea politică și prin anumite elemente de civilizație. După 602, sursele menționează o trecere masivă a slavilor la sud de Dunăre, ceea ce a dus la separarea romanității orientale (din partea de est a fostului Imperiu Roman) în două: nord-dunăreană (daco-românii) și sud-dunăreană (aromânii, megleno-românii, istro-românii).

Surse care atestă continuitatea daco-romană la nord de Dunăre

Problema romanității românilor a fost formulată de istorici din cauza faptului că, din chiar perioada de formare a poporului român, există foarte puține surse care menționează existența lor la nord de Dunăre.

După retragerea aureliană (secolul al III-lea) până la formarea statelor medievale românești (secolul al XIV-lea), spațiul de la nord de Dunăre este menționat în surse cu diversele nume ale popoarelor migratoare (Gothia, Gepidia, Cumania etc.) care dominau politic zona. Autohtonii daco-romani și-au desfășurat în continuare

viața pe teritoriul fostei provincii Dacia, fără să atragă însă atenția cancelariilor vecine, care erau preocupate de conducătorii politici.

În absența surselor scrise, unul din modurile de a dovedi continuitatea unei populații romanizate în Dacia după secolul al III-lea este analiza dovezilor arheologice. Există mai multe astfel de descoperiri care arată o locuire neîntreruptă după retragerea aureliană. Una dintre ele este Donariul de la Biertan, ce datează din secolul al IV-lea.

Există însă și două surse scrise din mileniul I care vorbesc despre „romani” la nord de Dunăre. Prima îi aparține împăratului bizantin Mauricius, care, în lucrarea *Strategikon (Arta militară)* scrisă în secolul al VII-lea, menționează „refugiații romani”. A doua, numită *Despre administrarea imperiului*, este scrisă de împăratul bizantin Constantin al VII-lea Porfirogenetul în secolul al X-lea și face diferența între „romani” (cei care „au venit din Roma și poartă acest nume până astăzi”) și „romei” (locuitori ai Imperiului Bizantin).

De la sfârșitul mileniului I, sursele preiau denumirea populațiilor romanizate din centrul și estul Europei dată de slavi, aceea de „vlahi” (de unde mai târziu va veni și numele de Valahia). Astfel, într-o scrisoare a împăratului bizantin Vasile al II-lea Macedoneanul, din secolul al X-lea, românii sunt numiți „vlahi”.

În secolul al XII-lea, cronicarul anonim al regelui Bela al Ungariei povestește, în lucrarea *Faptele ungarilor*, că, la venirea acestora în secolul al IX-lea, spațiul carpatic era locuit de „blachi”, slavi și bulgari; în aceeași lucrare este menționat un conducător, Gelu, „*quidam Blachus*” („un oarecare român”). Aceeași idee apare și în cronică *Faptele hunilor și ungarilor* a lui Simon de Keza din secolul al XIII-lea.

Referiri la romanitatea românilor între secolele al XV-lea și al XVIII-lea

În secolul al XIV-lea apar statele medievale Moldova și Țara Românească. Din acest moment sursele privitoare la romanitatea

locuitorilor lor încep să se înmulțească. Acest lucru se întâmplă și în contextul apariției curentului cultural umanist.

În secolul al XV-lea, o serie de autori umaniști italieni (Poggio Bracciolini, Flavio Biondo, Antonio Bonfini, Enea Silvio Piccolomini – viitorul papă Pius al II-lea) vorbesc despre descendența romană a românilor din spațiul românesc.

În secolul al XVI-lea umanismul se extinde pe întreg continentul european. Cărturarul Nicolaus Olahus, în lucrarea sa *Hungaria*, vorbește despre unitatea locuitorilor din Țările Române, urmași ai romanilor. Cărturarul sas Johannes Honterus realizează o hartă în care toate teritoriile de la nord de Dunăre sunt trecute sub un nume comun (Dacia).

În secolul al XVII-lea umanismul se răspândește în Țările Române. Mai mulți cronicari moldoveni (Grigore Ureche în *Letopisețul țării Moldovei*, Miron Costin în *De neamul moldovenilor*) explică faptul că românii au origine romană. Ideea apare și la cronicarul Țării Românești, Constantin Cantacuzino, la începutul secolului al XVIII-lea. Tot la începutul secolului al XVIII-lea, Dimitrie Cantemir, umanist și precursor al Iluminismului, explică în *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor* (1717–1722), dar și în *Descrierea Moldovei* (1714–1716), originea romană a românilor, folosind o argumentație complexă.

Secolul al XVIII-lea este, în Europa, secolul Iluminismului. Ideea romanității românilor este prezentată pe larg de reprezentanții iluminismului românesc, membrii Școlii Ardelene: Gheorghe Șincai, în *Hronica românilor și a mai multor neamuri*, Samuil Micu în *Istoria, lucrurile și întâmplările românilor* sau Petru Maior în *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*.

La sfârșitul secolului, ei redactează o petiție adresată împăratului de la Viena, numită *Supplex Libellus Valachorum*, în care folosesc argumentul romanității lor pentru a solicita drepturi politice în Transilvania aflată sub stăpânirea Imperiului Habsburgic.

Nașterea și dezvoltarea teoriei imigraționiste

Încă din secolul al XVII-lea au apărut primele lucrări ale unor autori care contestă romanitatea românilor. Un caz interesant este cel al istoricului maghiar Szamosközy Istvan, care în scrierile sale de la sfârșitul secolului al XVI-lea afirmă că românii sunt urmași ai romanilor, pentru ca la începutul secolului al XVII-lea să conteste acest lucru.

În condițiile în care, în secolul al XVIII-lea, românii folosesc ideea romanității ca argument pentru drepturile politice, mai mulți autori din Imperiul Habsburgic formulează o teorie nouă, conform căreia, după retragerea aureliană, românii s-ar fi format ca popor la sud de Dunăre, de unde au migrat ulterior spre nord. Această teorie va purta ulterior numele de *teoria imigraționistă*. Între reprezentanții ei se numără și austriacul Franz Joseph Sulzer (*Istoria Daciei transalpine* – Viena, 1781).

Teoria este reluată și completată în secolul al XIX-lea („secolul naționalităților”). În 1867 are loc dualismul austro-ungar, iar Transilvania este integrată în Regatul Ungariei, pierzându-și autonomia. Câțiva ani mai târziu, în 1871, Robert Roesler scrie lucrarea *Studii românești*, în care reia teoria imigraționistă.

În esență, teoria imigraționistă, formulată de Roesler, se bazează pe următoarele idei:

- dacii au fost exterminați ca popor în urma războaielor cu romanii, iar romanizarea nu a fost posibilă în scurtul timp al cuceririi romane (165 de ani);
- toți locuitorii au părăsit Dacia după retragerea aureliană, deci poporul român s-a format la sud de Dunăre;
- există o asemănare între limba română și alte limbi de la sud de Dunăre (limbile slave, albaneza), iar românii sunt ortodocși, la fel ca popoarele din sudul Dunării;
- nu există izvoare istorice care să ateste prezența românilor la nord de Dunăre înainte de secolul al XIII-lea, deci românii au ajuns ulterior, având ca ocupație principală păstoritul.

Răspunsul istoricilor români

La sfârșitul secolului al XIX-lea și în secolul al XX-lea, mai mulți istorici români au combătut teoria imigraționistă, formulând *teoria continuității*. Unul dintre cei mai cunoscuți combatanți ai lui Roesler este A. D. Xenopol în lucrarea *Teoria lui Roesler. Studiu asupra stăruinței românilor în Dacia Traiană* din 1884.

Principalele idei ale lui Xenopol sunt următoarele:

- poporul român este format din elementul traco-dacic și din elementul roman, la care se adaugă influența slavă;
- migrațiile i-au împins pe daco-romani spre munți, însă au persistat legături între populația romanizată de la nord și de la sud de Dunăre (termenii creștini de origine latină din limba română); poporul român are ca ocupație principală agricultura;
- există mai multe argumente arheologice și toponimice pentru continuitatea dacă și daco-romană la nord de Dunăre după retragerea aureliană;
- elementul roman este predominant în formarea poporului român.

Exterminarea dacilor de către romani este combătută și de Bogdan Petriceicu Hasdeu în lucrarea *Pierit-au dacii?* din 1860. Un alt autor care abordează problema în secolul al XIX-lea este Dimitrie Onciul, care explică faptul că poporul român s-a format atât la nord, cât și la sud de Dunăre.

La începutul secolului al XX-lea, o serie de alți istorici români aduc noi argumente în favoarea continuității românilor: Vasile Pârvan (în lucrarea *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*), Nicolae Iorga (în *Istoria românilor*), Gheorghe Brătianu (în *O enigmă și un miracol istoric, poporul român*).

Dacă în secolul al XVIII-lea romanitatea începea să fie folosită ca argument politic de către români pentru obținerea de drepturi în Transilvania, în condițiile în care românii erau defavorizați în cadrul Imperiului Habsburgic, în secolele al XIX-lea – al XX-lea, disputa privind continuitatea românilor a avut ca motiv lupta pentru controlul asupra Transilvaniei dintre Austro-Ungaria și România.

IV. AUTONOMII LOCALE ȘI INSTITUȚII CENTRALE ÎN SPAȚIUL ROMÂNESC (SECOLELE IX–XVIII)

Ce sunt autonomiile locale românești?

Înainte de formarea statelor medievale Transilvania, Țara Românească și Moldova, în spațiul românesc au funcționat mai multe formațiuni politice prestatale, ce depindeau într-o măsură mai mică sau mai mare de cei care dominau politic acest spațiu. Acestea sunt autonomiile românești sau, după cum le denumea Nicolae Iorga, „romaniile populare”.

Din punct de vedere al organizării politice, formațiunea de bază în spațiul românesc este obștea sătească, aflată sub conducerea unui jude. Mai multe obști se unesc într-un cnezat, condus de un cneaz. În condițiile unei amenințări externe, mai multe cnezate se pun sub autoritatea militară a unui voievod. Astfel apare voievodatul. Termenii de cneaz și voievod sunt de origine slavă, însă în spațiul românesc au un înțeles diferit față de cel din lumea slavă: în lumea slavă voievozii (mici conducători militari) sunt subordonați cneazului.

De la autonomii locale la stat.

Formarea statelor medievale românești

Unificarea formațiunilor locale ale românilor a avut loc, între secolele al XII-lea – al XIV-lea, într-un context internațional dominat de invaziile popoarelor venite dinspre Asia (mongolii, tătarii) și încercarea statelor europene vecine (în special, Regatul Ungariei) de a limita pagubele produse de acestea. La formarea statelor medievale au contribuit autonomiile locale existente deja pe teritoriul locuit de români.

Transilvania

Primele formațiuni prestatale din spațiul carpatic sunt menționate în cronica notarului anonim al regelui Bela al Ungariei, intitulată *Faptele Ungurilor*. Scrisă în secolul al XII-lea, ea povestește pătrunderea maghiarilor la sfârșitul secolului al IX-lea și începutul secolului al X-lea dinspre Câmpia Panonică spre est, unde întâlnesc trei conducători politici („duci” sau voievozi):

- Glad (în Banatul de astăzi, având centrul la Cuvin);
- Menumorut (în Crișana, având centrul la Biharea);
- Gelu (în interiorul arcului carpatic, pe valea Someșului, cu centrul la Dăbâca).

Un secol mai târziu, pe teritoriul lui Gelu este menționat Gyula, iar pe teritoriul lui Glad este menționat Ahtum. Cei doi se opun expansiunii maghiare, care însă îi învinge.

Toate aceste voievodate au fost supuse de Regatul Ungariei care, între secolele al XI-lea – al XIII-lea, și-a extins autoritatea asupra întregului spațiu transilvan. Ungaria a încercat să impună aici o formă de organizare proprie, preluată din Occidentul feudal – principatul (în 1111 este menționat „Mercurius, *princeps Ultrasilvanus*”). Acest lucru nu reușește, Transilvania păstrând o formă de organizare autohtonă, voievodatul. În 1176 este menționat primul voievod, Leustachius. Astfel, autonomiile locale au contribuit la formarea statului medieval Transilvania, prin menținerea formei specifice de organizare politică, **voievodatul**.

Pe teritoriul Transilvaniei, fiecare populație a avut propriile forme de organizare:

- **maghiarii** s-au organizat în **comitate**;
- **secuții** (populație de origine asiatică, așezată de Ungaria în estul Transilvaniei, în scop de apărare) s-au organizat în **scaune**;
- **sașii** (populație de origine germană, așezată de Ungaria în sud-estul Transilvaniei, pentru a construi cetăți fortificate) s-au organizat în **scaune** și **districte**; acestea erau reunite în *Universitas Saxonum*;

– **românii** și-au păstrat autonomia în zonele de depresiune, de graniță, așa-numitele **țări**: Țara Hațegului, Țara Făgărașului, Țara Maramureșului.

La sfârșitul secolului al XIII-lea și în secolul al XIV-lea, o serie de acte ale regilor Ungariei au diminuat autonomia românilor, condiționând calitatea nobiliară de apartenența la credința catolică. Prin urmare, nobilii români au urmat trei căi:

- au trecut la catolicism, astfel maghiarizându-se (este cazul familiei Corvineștilor);
- au rămas ortodocși, renunțând la calitatea de nobili (este cazul mai multor familii din Făgăraș și Maramureș);
- au trecut munții, contribuind la formarea statelor medievale din spațiul extracarpatic.

Țara Românească

Primele formațiuni politice dintre Carpați și Dunăre sunt menționate în *Diploma cavalerilor ioniți* emisă de regele Ungariei, Bela al IV-lea, în 1247:

- Țara Severinului în vest, pe linia Dunării;
- Voievodatul lui Litovoi, pe Valea Jiului;
- Cnezatele lui Ioan și Farcaș, pe Valea Oltului;
- Voievodatul lui Seneslau, pe Valea Argeșului.

Cu excepția Voievodatului lui Seneslau, toate aceste formațiuni depindeau de Regatul Ungariei. O primă încercare de emancipare de sub această dominație îi aparține lui Litovoi (aceiași sau urmașul celui din 1247), care se revoltă în 1277 împotriva regelui maghiar, dar este înfrânt, iar fratele său Bărbat este luat prizonier.

Tradiția îl menționează ca întemeietor al Țării Românești pe Negru Vodă din Țara Făgărașului, care ar fi „descălecat” la sfârșitul secolului al XIII-lea pe valea Argeșului, însă el nu este menționat de surse istorice.

Meritul istoric de a fi întemeiat Țara Românească îi revine, la începutul secolului al XIV-lea, lui Basarab I, cel care a unificat formațiunile politice prestatale și a obținut independența Țării Românești față de Ungaria lui Carol-Robert de Anjou în urma bătăliei de la Posada (1330), menționată în *Cronica pictată de la Viena*.

Consolidarea statului medieval Țara Românească s-a făcut în timpul urmașilor lui Basarab, Nicolae Alexandru, Vladislav Vlaicu și Mircea cel Bătrân.

Așadar, autonomiile locale românești au contribuit la întemeierea statului medieval Țara Românească prin unificarea formațiunilor prestatale dintre Carpați și Dunăre și prin contribuția elementului autonom românesc din Transilvania (Țara Făgărașului).

Moldova

La est de Carpați, sursele istorice menționează ca formațiuni politice „țări” (Țara Berladnicilor, Țara Bolohovenilor), „codri” (Codrii Cosminului), „câmpuri” (Câmpul lui Dragoș) și „ocoale” (Câmpulung, Vrancea).

La jumătatea secolului al XIV-lea, regele Ungariei, Ludovic I de Anjou, îl trimite pe Dragoș, voievod român din Maramureș, la est de Carpați, pentru a organiza o marcă de apărare împotriva atacurilor tătarilor. Astfel apare Țara Moldovei, care este inițial limitată la arealul râului Moldova, afluent al Siretului.

În 1359, Bogdan, un alt voievod din Maramureș, intră în conflict cu regele Ludovic și trece Carpații în Moldova, unde îl învinge pe urmașul lui Dragoș și apoi obține independența Moldovei față de Regatul Ungariei până în 1365, în condiții necunoscute.

Consolidarea statului medieval Moldova s-a realizat în timpul urmașilor lui Bogdan, Lațcu și frații Petru și Roman Mușat, ultimul fiind cel care se proclamă „domn [...] de la munte până la mare”.

Așadar, autonomiile locale românești au contribuit la întemeierea statului medieval Moldova prin contribuția elementului autonom românesc din Transilvania (Țara Maramureșului).

Instituții centrale în statele medievale românești

În fiecare din cele trei țări, Transilvania, Țara Românească și Moldova, au existat o serie de instituții centrale, necesare funcționării statului. Ele apar odată cu formarea statului și au un rol important în administrarea celor trei țări. În funcție de condițiile specifice de formare și evoluție a statelor medievale românești, putem evidenția instituții diferite pentru Transilvania și cele două state extracarpatice.

Transilvania

Între secolele al XII-lea și al XVI-lea, instituția centrală este **voievodatul**. Din 1176 (prima atestare a unui voievod) până în 1541 (când trece sub dominația Imperiului Otoman), Transilvania este voievodat autonom sub suzeranitate maghiară. Voievodul are toate atribuțiile unui monarh medieval, cu excepția politicii externe în care depinde de suzeranul său, regele Ungariei.

Voievodul este cel care face legile, este conducătorul administrației, al armatei, este judecător suprem. Din secolul al XV-lea, el exercită conducerea statului împreună cu reprezentanții categoriilor privilegiate (nobili maghiari, clerul catolic, reprezentanții sași ai orașelor și mica nobilime secuiască). Aceste categorii formează în 1438 *Unio trium nationum*; națiunea, în Evul Mediu (din lat. *natio* = naștere) se referă la stări sociale, nu la etnie. Categoriile privilegiate din Transilvania au acest statut deoarece împărtășesc credința catolică.

La început, în secolele al XIII-lea – al XIV-lea, unii voievozi ai Transilvaniei au dus o politică de relativă independență față de

Ungaria (Roland Borșa sau Ladislau Kan). Ulterior, în secolul al XV-lea, acțiunile voievozilor Transilvaniei se integrează în politica regatului maghiar (voievodul Iancu de Hunedoara va deveni guvernator general al Ungariei, iar fiul său, Matia Corvin, va ajunge chiar rege al Ungariei).

Din 1541 – când Ungaria devine provincie otomană, iar Transilvania trece sub suzeranitatea Imperiului Otoman – până la sfârșitul secolului al XVII-lea (Pacea de la Karlowitz, 1699), Transilvania este principat autonom sub suzeranitate otomană. Instituția centrală este **principatul**. Principele are aceleași atribuții ca și voievodul înaintea lui. El este însă ajutat în conducerea statului de **Dietă**, o adunare de stări formată din reprezentanții categoriilor privilegiate. Aceasta are ca principale atribuții alegerea și consilierea principelui, precum și votarea legilor care sunt supuse spre aprobare principelui.

În 1699, prin pacea de la Karlowitz, Imperiul Otoman recunoaște trecerea Ungariei în stăpânirea Imperiului Habsburgic și suzeranitatea acestuia asupra Transilvaniei. Astfel, între 1699 și 1867 (dualismul austro-ungar), Transilvania este mare principat autonom sub suzeranitatea Imperiului Habsburgic. Autonomia ei se diminuează însă, deoarece titlul de principe este deținut de însuși împăratul de la Viena; acesta trimite în principat un **guvernator** care administrează țara în numele lui. Guvernatorul conduce un **guberniu**, instanță executivă, iar Dieta își păstrează atribuțiile legislative. În 1867, în cadrul dualismului austro-ungar, Transilvania este integrată în Regatul Ungariei, pierzându-și astfel autonomia.

Astfel, de-a lungul existenței sale ca stat, Transilvania a trecut prin trei forme de organizare:

- voievodat autonom sub suzeranitate maghiară, între 1176 și 1541;
- principat autonom sub suzeranitate otomană, între 1541 și 1699;
- principat autonom sub suzeranitate habsburgică, între 1699 și 1867.